

UOT 793.3; 78.08:801.81; 398; 801.8

TƏRANƏ QƏBULOVA

NAXÇIVAN AŞIQ YARADICILIĞININ DİGƏR AŞIQ MÜHİTLƏRİ İLƏ ƏLAQƏSİ

Naxçıvan qədim türk diyarı olmaqla yanaşı, həm də Şərqi mədəniyyət, sənət mərkəzi sayılmışdır. Tarix boyu mədəniyyətimizin yüksək inkişafı Naxçıvanda aşıq sənətinin geniş fəaliyyət göstərməsinə imkan vermişdir. Vaxtilə Naxçıvan aşıq ədəbi mühiti özünün ən yüksək yaradıcılıq zirvəsini yaşamışdır. Zaman keçdikcə aşıq mühiti təkcə Naxçıvan ərazisində deyil, Naxçıvan hüdudlarından kənara da yayılmışdır. Naxçıvan aşıqları təkcə böyüdükləri torpaqda deyil, həm qonşu ölkələrdə, həm də Azərbaycanın digər dilbər guşələrində olmuş, oradakı görkəmli aşıqlarla əlaqə yaratmışlar. Məqalədə Naxçıvan aşıq ədəbi mühitindən və bu mühitdə yaşayıb yaratmış sənətkarların Azərbaycan ərazisindəki digər aşıq mühitləri ilə əlaqəsi, həmçinin folklorun qədim nümunəsi sayılan aşıq deyişmələri tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: *Mühit, aşıq, saz, söz, şeir, qoşma, deyişmə.*

Beş min illik tarixə malik olan qədim Naxçıvan zəngin və çoxşaxəli folklor nümunələrinə sahibdir. Folklor nümunələri xalqın bacarığını, məharətini, təfəkkürünü, istedadını özündə əks etdirir. Bu keyfiyyətləri özündə əks etdirən folklor nümunələrindən biri də aşıq şeiridir. Ulu tarixə malik olan aşıq şeiri folklorlarda xüsusilə seçilir. Çünki aşıq sənəti xalqın mənəviyyatını özündə əks etdirir. Aşıq sənəti rəsmi olaraq XVII-XVIII yüzilliklərdə çiçəklənmə dövrünü yaşasa da, sonralar Azərbaycan tarixində baş verən faciələr, keşməkeşlər, uğursuzluqlar bu sənətdən də yan keçmədi. Bunun nəticəsində Azərbaycan aşıq mühitlərinin həm sayı, həm də özünəməxsusluğu ağır itkilərə məruz qaldı. Beləliklə, məşəqqətli zaman xəttində on altı aşıq mühitindən bəziləri – İrəvan, Dərələyəz, Çıldır söndürülmüş, Dərbənd, Qarabağ, Naxçıvan isə çətinliklərlə üzləşmişdilər.

Azərbaycan aşıq sənətinin tarixindən mühüm yeri olan, özünəməxsusluğu ilə folklorumuza qiymətli nümunələr bəxş edən İrəvan, Dərələyəz, Urmiya aşıq mühitləri ilə yaxın sənət əlaqəsi yaradan tarixi aşıq mühitlərindən biri də Naxçıvan aşıq mühitidir. İfaçılıq qaydaları baxımından qonşu mühitlərdən o qədər də fərqli olmayan Naxçıvan aşıq mühiti keçən əsrlər ərzində söz və saz yaradıcılığı sahəsində özünəməxsusluq qazanaraq aşıq sənətinə qiymətli nümunələr bəxş etmişdir. “İfaçılıq prinsipləri baxımından qonşu mühitlərdən o qədər də seçilməyən Naxçıvan mühiti ötən yüzilliklər ərzində söz yaradıcılığı və saz bəstəçiliyi sahəsində özünəməxsus uğurlar qazanaraq aşıq sənətinə qiymətli örnəklər bəxş etmişdir.

Bu qədim diyarda yaşayıb yaradan bir çox görkəmli aşıqların yaradıcılığı toplanıb tədqiq edilsə də sistemli və tam şəkildə araşdırılmamışdır. Ona görə də Naxçıvan aşıq mühitinin öyrənilməsi maraqlı faktların da ortaya çıxması ilə səciyyəlidir. Naxçıvan aşıq mühitini təhlil etdikdə, bu ədəbi mühitin nə qədər zəngin olduğunun şahidi oluruq. Görkəmli aşıqların yaradıcılığında dərin bir həyat fəlsəfəsi, sağlam bir təfəkkür özünü göstərməkdədir. Çünki aşıqlar yaşadıkları həyatın demək olar ki, bütün sirlərini və gözəlliklərini şeirlərində əks etdirirlər.

“Naxçıvan folkloru, söz yox ki, Azərbaycan, ümumtürk, eləcə də dünya folklorunun tərkib hissəsidir” [8, s. 65]. Naxçıvan aşıqları təkcə öz doğulub-böyüdükləri torpaqda deyil, həmçinin həm qonşu ölkələrdə, həm də Azərbaycanın digər dilbər guşələrində olmuş, orada görkəmli aşıqlarla əlaqə yaratmış, deyişmişlər. “Naxçıvan aşıq ədəbi mühiti tarixən Dərələyəz, Göyçə, Qarabağ, Təbriz, İrəvan, Çıldır aşıq mühitləri ilə təmasda olmuş, öz sənət əlaqələrində

Dərələyəz aşiq mühitindən daha çox faydalanmışdır” [5, s. 13]. Naxçıvan aşıqları qeyd olunan aşiq mühitləri ilə əlaqə yaratmaqla Naxçıvan aşiq mühitinin xüsusiyyətlərini, ona xas olan özəlliklərini yaymışdılar. Nəinki adları çəkilən aşiq mühitləri ilə əlaqə yaratmış, hətta, Naxçıvan ədəbi mühitini tanıtmışlar. Belə desək “muğamımızla sazımız Avropanı və bütün dünyanı qoşa gözərək xalqımızın qədim və zəngin misiqi xəzinəsi ilə dünya ictimaiyyətini heyrləndirir” [5, s. 3].

Qeyd edək ki, “XIX əsrin ilk onilliklərindən başlayaraq XX əsr də daxil olmaqla Naxçıvan aşiq mühitində ədəbi yaradıcılıq əlaqələri qüvvətli olmuşdur” [6, s. 305]. Bunun nəticəsi olaraq da Naxçıvan aşıqları bir çox aşiq mühitində tanınmış və şöhrət qazanmışlar. Həmçinin “o dövrün daha istedadlı aşıqları harada yaşamalarından asılı olmayaraq Azərbaycan dilinin yayıldığı bütün ərazilərdə məşhurlaşmışdılar” [1, s. 19].

“İrəvan, Dərələyəz və Urmiya aşiq mühitləri ilə yaxından sənət əlaqələri saxlayan Naxçıvan aşiq mühiti də Azərbaycan aşiq sənətinin tarixi mənzərəsində müəyyən yer almışdır. Naxçıvan mahalında tarixi şəhər həyatının mövcudluğu (Ordubad və Naxçıvan şəhərləri) burada orta çağ aşıqlığının fəaliyyət göstərməsinə imkan açmışdır” [6, s. 335]. Çünki Ordubad və Naxçıvan şəhərləri öz qədimliyi, zənginliyi ilə seçildiyi kimi aşiq mühiti ilə də seçilir.

Naxçıvanın əsasən Şərur, Şahbuz, Sədərək və Ordubad rayonlarının kəndlərində çalib-çağırən, istedadı ilə şöhrət qazanan aşıqların ifaçılıq məharəti, həmçinin xüsusi bacarıqlarının sorağı mahaldan kənara da yayılmışdır. Ona görə də “onları İran (xüsusən Urmiya, Təbriz ətrafına) və Türkiyə (İqdir, Ərzurum) toylarına dəvət etmişlər. XX yüzilliyin əvvəllərinə qədər Naxçıvan aşıqları Naxçıvanın özündən daha çox İran və Türkiyə ərazisinin toy-düynələrini aparmışlar. Onlar getdikləri yerlərə öz mühitlərinin sənət havasını apardıqları kimi, həmin mühitlərin çalğı və oxu tərzindəki incə çalarları da mənimsəyərək Naxçıvana gətirmişlər. Səksəninci illərdə fəaliyyət göstərməkdə davam edən Şərur aşıqlarının boğaz qaynatmalarında Urmiya və Anadolu aşıqlarına məxsus oxu üslubu hələ də sezilirdi” [6, s. 336].

Qüdrətli saz-söz sənətkarı Aşiq Süleymanın bir çox aşiq mühitləri ilə əlaqəsi olmuş, həmin yerlərə səfərlər etmişdir. O, sənətkarlıq bacarığı və qüdrəti ilə təkcə Naxçıvanda deyil, doğma vətəndən kənarda da şan-şöhrət qazanmış, istedadı ilə tanınmışdır. “Aşiq Süleyman müasiri olan Abdalgülablı Valehin sənətkarlıq məharətinin sorağını eşitdikdən sonra Qarabağa yola düşmüş və orada onu sənət imtahanına çəkməmişdir. Hər iki ustad bu ağır sınaqlı qarşılaşmadan üzüağ çıxmış və ömürlük dost olmuşlar. Aşiq Süleymanla Abdalgülablı Valehin bir-birini sənət sınağına çəkməsi ağır yüklü bir saz-söz hekayətinə çevrilərək uzun zaman aşıqların repertuarında yaşamışdır” [6, s. 337].

Aşiq Süleymanla Aşiq Valehin deyişməsindən bir parçaya nəzər salaq:

Aşiq Süleyman:

Mən gəlmişəm Qarabağdan bac alam,
Köpüklü çay kimi coşaram indi.
Aslan meydanında quzu mələyir,
Bu işə mat qalib çaşaram indi.

Aşiq Valeh:

Çaylar udan derya kimi dolmuşam,
Tələtüm eyləyib daşaram indi.
Tumarlayıb əl ataram guşinə,
Tutub kəl yerinə qoşaram indi [3, s. 18].

XX əsr Naxçıvanın istedadlı aşığı Sərraf Qasımın da bir sıra aşiq mühiti ilə əlaqəsi olmuş, bir neçə şəhər və rayonlarda görkəmli aşıqlarla deyişmişdir. Aşiq Sərraf Göyçə mahalına getmiş, orada Aşiq Haqverdi ilə görüşmüşdür. Həmin görüşmədən:

Aşiq Haqverdi:

Qədəm qoyub ulu bu mahala sən,
Xoş gəldin Göyçəyə, ay Sərraf Qasım.
Ürəyində Ələsgərin sevdası,
Beş gəldin Göyçəyə, ay Sərraf Qasım.
Xoş gəldin Göyçəyə, ay Sərraf Qasım

Sərraf Qasım:

Qədəm qoyub ulu bu mahala mən
Xoş gəldim Göyçəyə Ələsgərgilə.
Ürəyimdə Ələsgərin sevdası,
Beş gəldim Göyçəyə Ələsgərgilə.
Qədəm qoyub ulu bu mahala mən
Xoş gəldim Göyçəyə Ələsgərgilə [3, s. 326].

Bundan başqa professor Ə.Qədimovun araşdırmalarında Sərraf Qasımın “1983-cü ilin 21 dekabrında Tovuz şəhərində Aşiq İmran”la görüşməsi və qonağı olması da qeyd olunub. Həmçinin həmin görüşdə Sərraf Qasımın Aşiq İmrana xitab etdiyi şeirdə öz əksini tapıb.

Gətir əsrlərlə şirin barını,
Yesin, içsin, aşiq, ellər varını.
Dədəmizin qopuz yadigarını,
Çalaq telli sazımızı özümüz.
Doğma bilək özümüzü özümüz [3, s. 323].

İstedadı və bacarığı ilə Azərbaycan qadın aşıqları içərisində özünə rəğbət qazanan, şöhrət tapan, xalq tərəfindən sevilən Aşiq Nabat “bu sənət mühitində püxtələşib kamilləşdikdən sonra öz məlahətli səsi və gözəl ifadəliliyi ilə dörd bir yana səs salmışdır” [6, s. 337]. Aşiq Nabat bir çox aşiq mühiti ilə əlaqə yaratmış, görkəmli aşıqlarla görüşmüş və şeirlər yazmışdır. Əsasən aşığın bu görüşləri özünün yazdığı şeirlərdə əks olunub. Həmin şeirlərdən bir neçəsinə nəzər salaq:

Təzəcə gəlmişən Dərələyəzdən,
Aşiq Mehdi, yaylaqlardan de, danış.
Dağlarda lələdən, düzdə nərgizdən,
Bənövşəli yaylaqlardan de, danış.

Dolandınmı “Qanlıgöl”ün başına,
Baş əyidinmi torpağına, daşına.
Heç çıxdınmı, uca dağlar başına,
Diş göynədən bulaqlardan de, danış [7, s. 51].

Bundan əlavə aşığın “Gəlmişəm” şeirindən məlum olur ki, Göyçədə olub. Və oranın tanınmış aşıqları ilə görüşüb:

Nədən bu Göyçəyə düşdü güzarım,
Saz, söz üçün bu diyara gəlmişəm.
Almışam dərşimi Aşiq Musadan,
Saz, söz üçün bu diyara gəlmişəm [7, s. 50].

İstedadlı aşığın bir çox aşıq mühitləri ilə tanışlığı, əlaqəsi, aşıqlar ilə görüşməsi şeirlərində geniş şəkildə şərh olunur. Başqa bir şeirindən oxuyuruq:

Aşıqlar diyarı, bizim Tovuzda,
Əsədlə, Mirzəylə oxumuşam mən.
Səhnəyə çıxmışam Ərəbzəngitək,
Meydanda qımışıb, qorxmamışam mən [7, s. 52].

Bu nümunədən aydın görünür ki, Aşıq Nabat cəsarətli, qorxmaz, istedadlı bir xanım aşıq olub. Çünki onun şeirinin axırcı misrasında cəsarətlə “qorxmamışam mən” deməsi aşığın cəsarətini sübut etmiş olur.

Bundan başqa Aşıq Nabatın aşıq Şəmkirlə görüşməsi “Ağlatdı məni” şeirində əks olunub:

Mən aşıq Şəmşirə qonaq getmişdim,
Vurğundan danışdı, ağlatdı məni.
İstədim doyunca bir qulaq asım,
Vurğundan danışdı, ağlatdı məni [7, s. 54].

“İfaçılıq prinsipləri baxımından qonşu mühitlərdən o qədər də seçilməyən Naxçıvan mühiti ötən yüzilliklər ərzində söz yaradıcılığı və saz bəstəçiliyi sahəsində özünəməxsus uğurlar qazanaraq aşıq sənətinin repertuar zənginliyinə qiymətli örnəklər əlavə etmişdir. “Naxçıvanı”, “Naxçıvangülü”, “Köhnə Naxçıvan”, “Ağır şərili”, “Yüngül şərili” və s. bu kimi orijinal saz havaları, “Ordubadlı Kərim” (bəzi variantlarda “Kərim və Süsən”), “Ziyad-Şövkət” dastanları, habelə regionun tarixi güzəranını əks etdirən çoxsaylı aşıq rəvayətləri və aşıq şeiri nümunələri Naxçıvanda saz-söz ovqatının uzun bir zaman ərzində sənət mühiti şəklində yaşadığını göstərir” [6, s. 337]. Deyilənlərlə yanaşı Azərbaycanın digər bölgələrindən olan ustad aşıqlar Naxçıvana səfərə gəlmiş, Naxçıvan elinin istedadlı aşıqları ilə əlaqələr qurmuşlar. Məsələn, “XIX əsr Naxçıvan – Göyçə aşıq yaradıcılığı əlaqələrində “Aşıq Ələsgərin Naxçıvan səfəri” də xüsusi aktualıq kəsb edir” [6, s. 305]. Ustad aşıq burada Şərur elində olur, bir neçə aşıqla dəyişir.

Bundan başqa Naxçıvan aşıqlarının Şəmkirdə yaşayan aşıqlarla əlaqəsi də xüsusi vurğulanmalıdır. Görkəmli Aşıq Hüseynin Naxçıvan səfəri bu əlaqələrin varlığını bir daha sübut edir. Aşıq Hüseyn Naxçıvanda Reyhan xanımla saz-söz məclisində üz-üzə gəlir. Onların deyişməsində bir hissə aşağıdakı kimidir:

Heyran xanım:

Gəl sənə söylüyüm, a Aşix Hüseyn,
O nədi ki, cəmi bir il yaşar hey?
Nə kağızdı öz-özünə yazılar,
O nədi ki, günü-günnən coşar hey?

Aşıq Hüseyn:

Al cavabın deyim, a İreyhan xanım,
Səməndərdi ancaq bir il yaşar hey.
Sinə dəfdər öz-özünə yazılar,
O eşqidi günü-günnən coşar hey [4, s. 33].

Yazılanlardan da göründüyü kimi, Naxçıvan aşıq mühitinin digər aşıq mühitləri ilə əlaqəsi geniş olmuşdur. Həmçinin digər aşıq mühitlərinin nümayəndələri Naxçıvana gəlmiş, aşıq mühiti ilə tanış olmuş, bir çox görkəmli aşıqlarla deyişmələrdə üz-üzə gəlmişlər. Aşıqlar

bu əlaqələr vasitəsilə digər qonşu ölkələrə də Naxçıvan aşiq mühitini tanıtmışlar. Nəticədə bölgənin saz-söz ifadəliliyi, həmçinin aşiq mühitinin görkəmli sənətkarları zəngin folklor arealının özünəməxsus simaları kimi xalq yaddaşında öz yaşarlılığını təmin etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan aşıqları. Bakı: Golden book, 2009, 125 s.
2. İmanov M. Sənət qayğıları. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 192 s.
3. Qədimov Ə. XVII-XX əsrlər və çağdaş Naxçıvan aşıqları. I c., Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 408 s.
4. Qədimov Ə. XVII-XX əsrlər və çağdaş Naxçıvan aşıqları. II c., Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 464 s.
5. Nəbioğlu M. Ozan-aşiq dünyası. Bakı: Nurlan, 2010, 144 s.
6. Ozan aşiq yaradıcılığının inkişaf yolları / Tərtib edənlər: Allahmanlı M., Xəlilov R. Bakı: Çəşioğlu, 2013, 788 s.
7. Pirsultanlı S. Aşiq Nabat əldə xına, gözdə yaş. Bakı, 2012, 123 s.
8. Səfərov Y. Naxçıvan aşiq ədəbi mühiti. Naxçıvan: Əcəmi, 2009, 134 s.

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
E-mail: qebulovaterane@gmail.com

Təranə Gabulova

THE RELATIONSHIP OF NAKHCHIVAN ASUG CREATIVE ACTIVITIES WITH OTHER ASHUG ENVIRONMENTS

Alongside being ancient Turkish land, Nakhchivan was considered the center of the East's culture and art. In history, the high-level development of our culture changed the broad activity of Nakhchivan ashug art. In the past literary ashug medium of Nakhchivan reached to its highest creativity level. Within history, ashug environment spread not only in the territory of Nakhchivan but also outside of limits. Nakhchivan ashug presented inland they grew up and in neighboring countries and other beautiful corners of Azerbaijan, got into contact with outstanding ashugs there, and organized competition between ashugs. In the paper, Nakhchivan's literary ashug environment and the relationship of skilled men lived and created in this medium with other ashug mediums in Azerbaijan territory. Competitions between ashugs, which are considered ancient folklore samples, were noted in the article as well.

Keywords: *environment, ashug, saz, word, poem, goshma, competition between ashugs.*

Таранэ Габулова

СВЯЗЬ ТВОРЧЕСТВА АШУГОВ НАХЧЫВАНА С ДРУГИМИ АШУГСКИМИ СРЕДАМИ

Нахчыван – это не только древнетюркская земля, но и культурный и художественный центр Востока. Высокое развитие нашей культуры на протяжении всей истории

позволило процветание ашугского искусства в Нахчыване. В свое время ашугская литературная среда в Нахчыване пережила наивысший творческий пик. Со временем ашугская среда распространилась не только на территории Нахчывана, но и за пределы Нахчывана. Ашуги Нахчывана посетили не только землю, на которой они выросли. Они посещали также соседние страны, и другие очаровательные уголки Азербайджана. Здесь они установили контакты с выдающимися ашугами. В статье рассматривается ашугская среда Нахчывана и связи мастеров этой среды с другими ашугскими средами на территории Азербайджана. В статье также отражены ашугские состязания, которые считаются древними образцами фольклора.

Ключевые слова: *среда, ашуг, саз, слово, стихотворение, кошма, состязание.*

(Akademik Muxtar İmanov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 23.02.2021

Son variant 09.03.2021